

RELAȚIILE ROMÂNNO-UCRAINESE ÎN ISTORIA UCRAINEI-RUSI. CONSIDERENTE ISTORIOGRAFICE (II)

EDUARD BAIDAUȘ

*ISTORIA UCRAINEI-RUSI, VOLUMUL VIII Perioada cazacă, 1626–1650*¹

Volumul a fost segmentat în trei părți, fiecare conținând la rândul ei mai multe capitole. Prima parte cuprinde evenimentele anilor 1626–1638, cea de a doua este consacrată perioadei anilor 1638–1648, iar ultima, anilor 1648–1650. Textul propriu-zis este precedat de studiul introductiv semnat de Frank E. Sysyn². Cititorului i se oferă posibilitatea să cunoască unele detalii despre contextul în care Mihail Hrușevski a elaborat acest volum, care a fost conjunctura politică în anii 1909–1917 și, evident, impactul general al acesteia asupra procesului de scriere a *magnum opus*-ului. Frank E. Sysyn menționează două probleme esențiale: evoluția vieții bisericești în Ucraina polonă și situația cazacilor după încheierea războiului de la Hotin și până la începutul insurecției conduse de Bogdan Hmelnițki. Studiul introductiv mai scoate în relief și reacția pe care a provocat-o opera lui Hrușevski în istoriografia și politica de atunci, cât și moștenirea lăsată de acest autor și de opera lui istoriei, istoriografiei și politicii Republicii Ucraina de azi.

Prima parte a acestui volum poate servi drept o sursă importantă pentru studierea istoriei Bisericii Ortodoxe din statul polono-lituanian. Modul în care a fost abordată chestiunea contradicțiilor iscate pe urma Uniunii de la Brest din anul 1596 între creștinii ortodocși pe de o parte și tabăra catolico-uniată pe de alta demonstrează o foarte bună cunoaștere de către autor a problemei în cauză³. Deși Mihail Hrușevski nu este considerat specialist al istoriei Bisericii Ortodoxe ucrainene, complexitatea, interpretarea, ca și multiplele detalii pe care acesta le aduce indică faptul că cercetătorul a acordat o atenție deosebită acestui aspect. Este

¹ Mykhailo Hrushevsky, *History of Ukraine-Rus'*, vol. VIII *The Cossack Age, 1625–1650*, ed. Serhii Plokhy, ed. șef Frank E. Sysyn, Edmonton-Toronto, 2002, p. 548. Deoarece structura volumelor este aproape similară, omitem aici și la volumul IX/1, cu mici excepții, componentele introductiv-generalizatoare – E.B.

² Frank Sysyn, *Assessing the „Crucial Epoch”: From Cossack Revolts to the Khmelnytsky Uprising at Its Height*, în Mykhailo Hrushevsky, *History of Ukraine-Rus'*, vol. VIII, p. lxix–xxxii.

³ Până atunci rutenii, în marea lor majoritate, erau creștini-ortodocși ca și românii. Uniunea de la Brest din 1596 avea să schimbe situația în defavoarea ortodoxiei. Despre criza cultului ortodox în acest stat-republică v. Serhii Plokhy, *The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine*, Oxford, New York, 2001, p. 65–99. De remarcat că un destin similar l-a avut și o parte a românilor ortodocși din Ardeal care la un interval de un secol de la Uniunea de la Brest se vor uni și ei cu Roma Apostolică – detalii la Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania și Unirea cu Biserica Romei: documente apocrife privitoare la începuturile unirii cu catholicismul roman, 1697–1701*, Cluj, 1990.

și clar de ce: religia creștină, dar mai ales ortodoxia majorității populației din Ucraina polonă, deopotrivă cu factorul căzăcesc pot fi privite drept principali piloni ai ființei naționale ucrainene, aflate atunci în proces de constituire, iar apoi și de autoidentificare.

Rămâne indubitabil faptul că veriga de legătură și punctul culminant în relațiile culturale româno-ucrainene o constituie personalitatea mitropolitului Petru Movilă [sau Petro Moghila, cum este numit el de ucraineni]. În viziunea lui Hrușevski, Movilă a fost „figura centrală” în viața religioasă și culturală a Ucrainei în secolul al XVII-lea (p. 655). Acesta, împreună cu aliatul său ortodox, Adam Kysil, mare magnat polon de origine ruteană, spera să „facă din credința ortodoxă una respectabilă” pe întinsurile Poloniei⁴. Iorga conchidea la vremea sa că acest mitropolit a „salvat ritul oriental [al Bisericii Creștine Ortodoxe], creând civilizația modernă a poporului rutean”⁵. Petru Movilă a devenit de fapt un lider al ortodoxiei răsăritene cu mult înainte de a fi hirotonisit ca mitropolit de Kiev (p. 13). Conform istoricului ucrainean, încă prin anul 1629 cercurile uniato-catolice vedeau în acest fiu de domn român cea mai potrivită persoană pentru candidatura la cinul de patriarh al unei eventual-constituite Patriarhii Rutene. Concomitent, ni se relatează în *magnum opus* că se miza ca prin intermediul lui Petru Movilă și cele două țări române să adere la Biserica Greco-Catolică, așa cum procedase la 1596 o parte a clerului ortodox al Republicii (p. 103). Totuși, spre decepția celor ce făceau astfel de pronosticuri, viitorul mitropolit urma să devină un adevărat bastion al ortodoxiei în Europa de Est. La scurt timp după alegerea sa în funcția de Arhimandrit al Mănăstirii Lavra Pecerska în 1627, el va deveni unul din principalii candidați la scaunul de mitropolit de Kiev (p. 131). Odată ajuns mitropolit, Movilă va primi binecuvântarea mitropolitului Moldovei și a episcopilor din Lvov (p. 133).

Este de menționat că pe fundalul relațiilor polono-otomane din anul 1627 apare și numele rudei viitorului mitropolit, anume voievodul Miron Barnovschi-Movilă. Hrușevski susține că medierea conflictului dintre turci și poloni – la mijloc fiind chestiunea cazacilor zaporojeni care erau foarte activi pe Marea Neagră la acel moment⁶ – a salvat ambele state de declanșarea unui nou război (p. 30)⁷.

⁴ Adam Kysil [Kisiel] a fost un mare magnat polonez de origine ruteană. Spre deosebire de mulți reprezentanți ai nobilimii „ucrainene” convertite la catolicism și asimilate de cultura polonă, el a rămas până la sfârșitul vieții sale fidel ritului ortodox și originii „ucrainene”. Cel mai fundamental studiu consacrat acestei personalități istorice rămâne cel ieșit de sub condeiul lui Frank E. Sysyn, *Between Poland and the Ukraine. The Dilemma of Adam Kysil. 1600–1653*, Cambridge, 1985, p. 120. Bogdan Hmelnițki, spre exemplu, insistă în 1650 ca toate bisericile devenite „Uniate” după 1596 să fie întoarse ritului ortodox – *ibidem*, p. 186.

⁵ Nicolae Iorga, *A History of Romania. Land, People, Civilization*, London, 1925, p. 162.

⁶ Ștefan Andreescu, *Reacții contra dominației otomane asupra Mării Negre în prima jumătate a secolului al XVII-lea: alianța între cazaci și tătari*, în Idem, *Din istoria Mării Negre (genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV–XVII)*, București, 2001, p. 266–268, 273–274, 278–279. De fapt, atacurile cazacilor zaporojeni asupra teritoriilor supuse jurisdicției otomane s-au intensificat la finele secolului al XVI-lea și s-au perpetuat în secolul următor – Mihai Maxim,

Numele voievodului martir, pârât la Poartă de către principele transilvan Gabriel Bethlen ca fiind „polon și cazac”⁸, a mai apărut în acest volum și cu ocazia consacării lui Petru Movilă ca mitropolit de Kiev. Ceremonia a avut loc în biserica Frăției Ortodoxe din Lvov, lăcaș terminat grație generozității acestui domn moldovean (p. 142)⁹. Calitățile de om dur, hotărât, dar și nemilos ale lui Petru Movilă nu lipsesc din paginile acestui studiu. Mihail Hrușevski vorbește clar despre modul în care erau pedepsiți [bătuți] rivalii sau oponenții mitropolitului (p. 144–145), motiv pentru care și concilierea cu cazacii zaporojeni nu a fost atât de ușoară (p. 145–146).

Referindu-se la expediția antipolonă din vara anului 1633 condusă de către Abaza Mehmed Pașa, autorul susține ca aceasta a fost provocată de banii pe care Moscova îi promisese sultanului otoman (p. 162). Mai aflăm de la Hrușevski că în anul următor, în 1634, hatmanul polon Koniecpolski intenționa să intre „în teritoriul moldovenesc, să distrugă și să cucerească Moldova” (p. 164). Acest lucru, după cum se știe, nu s-a întâmplat, dar, în vâltoarea evenimentelor de atunci, tronul domnesc de la Iași va fi ocupat pentru circa două decenii de cel ce s-a numit Vasile Lupu. De regulă, numele acestui „împărat bizantin”¹⁰ apare în istoriografia ucraineană în conexiune cu răscoala oștii zaporojene condusă de Bogdan Hmelnițki. În această lucrare, însă, vedem că Vasile-Vodă este inițial menționat pe fundalul conflictului „tătăresc” din anul 1637. Domnul de la Iași a rămas și el, ca de altfel și pașalele otomane din regiune, un observator pasiv la solicitările hanului Kantemir al Bugeacului de a-i acorda sprijin „nefericitului și nedoritului vecin” – nota Hrușevski (p. 189)¹¹.

Partea a doua a volumului VIII, intitulată *Începuturile epocii lui Hmelnițki, 1638–1648*, debutează cu capitolul *Pacea de aur*. În viziunea autorului, acest deceniu, considerat de poloni drept o „epocă de aur”¹², a avut un impact și o semnificație diferite pentru taberele beligerante. Pentru cauza zaporojenilor perioada anilor 1638–1648 a fost „un preludeu sau prolog al luptei de eliberare a

L'Empire ottoman au nord du Danube et l'autonomie des Principautés roumaines au XVIe siècle. Études et documents, Istanbul, 1999, p. 122.

⁷ Despre impactul politicii externe promovate de acest domn v. Tahsin Gemil, *Țările române în context politic internațional 1621–1672*, București, 1979, p. 66–73; Aurel H. Golimaș, *Un domnitor – o epocă. Vremea lui Miron Barnovschi Moghilă, voievod al Moldovei*, București, 1980, p. 58–60.

⁸ *Ibidem*, p. 63.

⁹ *Ibidem*, p. 123.

¹⁰ Eduard Baidaus, *Un „împărat bizantin” în domnia Moldovei – Vasile Lupu (1634–1653)*, în vol. *Materialele Conferinței Internaționale Relațiile istorice moldo-grece: probleme și perspective*, Chișinău, 2002, p. 153–155.

¹¹ Cu trei decenii în urmă, istoricul Tahsin Gemil (*Țările române în context politic*, p. 93–99) relatează despre complicatele relații și intrigi dintre tătarii din Crimeea și cei din Bugeac și atitudinea domnilor români față de evenimentele din regiune în anii 1636–1637.

¹² Pentru contextul ucrainean al acestei „epoci de aur” în Polonia v. Henryk Litwin, *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648*, Warszawa, 2000, p. 162.

poporului ucrainean” sau „o pauză pentru acest inevitabil proces” (p. 253). Calmul politic și prosperarea Republicii au fost, conform lui Hrușevski, obținute de către „campionii culturii polone pe oasele acelor rebeli [cazacilor zaporojeni]” suprimați în 1638¹³. Evaluând situația de atunci, autorul constata că „regimul nobiliar a fost triumfant și plin de satisfacție nu numai pentru succesele sale, ci de asemenea [și] pentru înțelepciunea cu care era administrat statul” (p. 253). A existat și o altă „fațetă” a acestei „realități aurite”: „împărăția luminoasă a polonilor era o împărăție pentru nobili [pani], un paradis pentru evrei și un infern pentru mujici [țărani]”¹⁴. Dacă e să facem o paralelă cu situația țărilor române, acolo doar intențiile ambițiosului Vasile-Vodă de a pune stăpânire pe scaunul domnesc al vecinului său Matei Basarab și implicarea acestor doi domnitori în proiectul Ligii antiotomane din 1646 fac ca acest deceniu, credem noi, să rămână puțin mai deosebit de cel precedent. Referindu-se la acele vremuri cronicarul Costin scria următoarele: „Plină Țara Leșască, oi dzice, de aur ... Țara Leșască la aceia scară de fericire să suisă, precum și singuri leșii dzic și scrisorile lor, care nici o crăie pre acele vremi nu era deopotrivă; în bine și în dezmiertăciunea pre atuncea leșii și așa și țara noastră.”¹⁵

Prima mențiune despre români în acest capitol vine din corespondența trimisă din Moldova spre Polonia în anii 1638–1639. Vecinul de miazănoapte afla că Înalta Poartă intenționa să atace Republica odată cu încheierea războiului cu Persia (p. 259). Totuși, era de așteptat ca numele lui Vasile Lupu să apară și în cadrul conflictului turco-moscovit pentru stăpânirea cetății Azov. Intervenția voievodului nu a fost deloc minoră sau accidentală în această „afacere” (p. 261–262, 274–276)¹⁶. Este menționat în continuare faptul că în anul 1642 Moscova a solicitat cazacilor de pe Don să cedeze turcilor Azovul, dar și în acest caz fără a se face vreo referire la domnul Moldovei, care, din câte se cunoaște, apărea cu această ocazie în calitate de exponent al diplomației otomane (p. 278). Este posibil ca Hrușevski să fi urmărit scopul de a pune în prim-plan fraternitatea de arme și parteneriatul militar dintre cele două comunități căzăcești – cea zaporojeană de pe Nipru și cea „moscovită” de pe Don –, iar nu extinderea subiectului dat într-un context mai larg care ar fi cuprins și alte detalii, importante pentru noi. Sau mai putem admite că istoricul nu a cunoscut detaliile acestui episod care-l implica și pe domnul de atunci al Moldovei, Vasile Lupu.

¹³ Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în Evul Mediu*, București, 1998, p. 189.

¹⁴ Stepan Horoshko, *Bogdan Khmel'nyts'kyi. Diskusiini pytannia. Problemni suhzdennia*, Zhaskiv, 2008, p. 166.

¹⁵ Miron Costin, *Opere alese*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1966, p. 110.

¹⁶ Eduard Baidaus, *Relațiile dintre Țara Moldovei și Rusia pe fundalul disputei diplomatice ruso-otomane privind problema fortăreței Azov (1637–1642)*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 1994, 3–4 (19–20), p. 58–65.

Misiunea venețianului Giovanni Tiepolo în Polonia și proiectatul război antiotoman și-au găsit de asemenea reflectarea în paginile acestui volum. Acest lucru este firesc mai ales ținându-se cont de faptul că zaporojenilor le revenea, în cazul realizării acestei inițiative venețiene, un loc semnificativ¹⁷. Cunoaștem că, spre deosebire de omologii săi intracarpatici, Vasile-Vodă a fost cel mai mult inspirat de „proiectul venețian” susținut cu mult zel de regele polon Vladislav al IV-lea Vasa¹⁸. Hrușevski menționează că cei trei vasali nord-danubieni au fost inspirați de ideea alinierii lor la Polonia (p. 266) și că Janusz Radziwiłł, ginerele voievodului ieșean, fusese trimis de rege la potențialii aliați pentru a face aranjamentele politice și militare necesare (p. 276).

Partea a doua a volumului VIII are trei capitole consacrate cauzelor și începutului războiului cazaco-polon în anul 1648. Chiar din primele rânduri Mihail Hrușevski spune clar și răspicat că „persecutarea ortodoxiei de către leși și opresiunea cazacilor” au constituit mobilul insurecției (p. 316). Adevărat, la paginile 349–355, Hrușevski menționează printre cauzele rebeliunii și factorul „evreiesc”¹⁹. Printre alte ocupații, evreii mai erau și arendași ai moșiilor nobilimii poloneze în teritoriile de est ale Republicii, astfel intrând în contact direct cu plugarul „ucrainean”. Totuși, prioritar pentru „mobilul” insurecției din 1648 este considerat în general factorul confesional și apoi cel etno-social. Istoricul ucrainean Iurii Mytsyk, semnând un articol despre opinia martorilor oculari și a participanților la acele evenimente eroice pentru căzăcime, dar tragice pentru dușmanii lor, menționa mesajul lui Siluian Muzhilkovski, solul lui Bogdan Hmelnițki la Moscova, conform căruia „leșii ... credința creștin-ortodoxă o deznădăcinău cu paloșul”²⁰. Interesant este de remarcat faptul că la finele secolului

¹⁷ Un studiu mai nou despre locul rezervat Moldovei în cadrul acestui proiect de război antiotoman, cu referiri la politica Poloniei din acel timp, a apărut acum doi ani la Varșovia: Dariusz Milewski, *Moldavia w planach wojny tureckiej Władysława IV*, în „Przegląd Wschodni”, t. IX, an 4 (36), 2006, p. 721–736. Despre toate cele trei state nord-danubiene în contextul „cruciadei din anii 1645–1647” v. Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae. Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1601–1659*, București, 1989, p. 189–224.

¹⁸ Istoricul ucrainean Rudnitskii consideră că mariajul Mariei Lupu cu Janusz Radziwiłł a fost rezultatul intențiilor polone, inclusiv ale mitropolitului Petru Movilă, de a-l atrage pe Vasile Lupu în orbita proiectatului război antiotoman – Iurii Rudnitskii, *Ieremia Vishnevetskii: sprobă reabilitatsii (Eseistichna rozvidka)*, L’viv, 2008, p. 106.

¹⁹ Despre locul comunității evreiești în economia și societatea polonă și despre relațiile dintre ucraineni, poloni și evrei până în momentul declanșării insurecției zaporojene v. Maurycy Horn, *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w. Działalność gospodarcza na tle rozwoju demograficznego*, Warszawa, 1975. Pentru unele considerații privind situația evreilor din timpul răscoalei conduse de Bogdan Hmelnițki v. Zbigniew Wójcik, *Dziki pola w ogniu. O Kozaczyźnie w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa, 1968, p. 163, 172, 178, 183; sau mai nou Frank E. Sysyn, *The Khmel’nyts’kyi Uprising: A Characterization of the Ukrainian Revolt*, în „Jewish History”, vol. 17, nr. 2, Springer Netherlands, 2003, p. 115–139.

²⁰ Iurii Mytsyk, *Natsional’no-vyzvol’na viina ukrains’kogo narodu seredyny xvii st. v opinii povstantsiv*, în vol. *Kozats’ki viini xvii stolittia v istorychnii svidomosti pol’s’kogo ta ukrains’kogo narodiv*, ed. Leonida Zashkil’niaka, L’viv-Liublin, 1996, p. 33.

al XIX-lea, când cercurile intelectuale poloneze discutau și abordau „renașterea” Poloniei, unii autori „insistau că în vechea Republică Polonă nu a existat opresiune națională” și că „polonii trebuie să le ofere rutenilor ceea ce le este lor [rutenilor] necesar și să nu dea atenție la ce vor aceștia”²¹.

Hrușevski revine la personalitatea lui Petru Movilă în contextul situației Bisericii Ortodoxe. Găsim aici concluzia că „epoca lui Movilă, sau domnia lui Vladislav al IV-lea, a fost apogeul puterii și importanței Bisericii Ortodoxe din statul polon” (p. 342). Descendent din marea boierime pământeană și fiind „de os domnesc”, mitropolitul Movilă și-a manifestat atașamentul pentru neam și ortodoxie atât ca oștean²², cât și ulterior în calitate de lider al Bisericii Ortodoxe din Republica polono-lituaniană. Este cunoscut că de pe urma activității acestuia au avut de beneficiat cultura și învățământul românesc. Așa spre exemplu la Iași a fost trimis Sofronie Poceațki, despre a cărui călătorie Hrușevski pare să nu fi fost suficient informat. El doar scria că „al doilea rector al Școlii Frăției din Kiev a fost mai târziu trimis într-o misiune neclară [?] în Moldova, unde a și murit” (p. 330–331). Misiunea, de fapt, a constat în acordarea de sprijin „Academiei Vasiliene” întemeiate de Vasile Lupu în 1640²³.

În continuare Mihail Hrușevski a polemizat cu istoriografia rusă privind implicarea și rolul mitropolitului de Kiev în dezlănțuirea războiului dintre Coroană și Republică, pe de o parte, și oastea zaporojeană, pe de alta. Spre deosebire de unii istorici ruși [Kostomarov], acest autor ucrainean scria că „[Petru] Movilă nu a fost un sprijinitor al oștii zaporojene” și că nu s-au păstrat mărturii ale mitropolitului care ar permite să se accepte ideea unei simpatii „părintești” față de cazaci (p. 345). Unica persoană din tabăra nobiliară care i-a sprijinit pe cazacii ucraineni a fost voievodul de Kiev Adam Kysil. Acesta, cum scrie Hrușevski, de nenumărate ori se adresa lui Petru Movilă pentru ajutor și sfaturi în legătură cu problemele cazacilor (p. 345). De aici putem admite că mitropolitul nu era totuși indiferent față de acea masă de ortodocși reprezentată de zaporojeni. Totuși, considerăm că problema relațiilor lui Petru Movilă cu oastea zaporojeană rămâne încă una de studiat mai în detaliu.

Interesantă prin conținut, mod de expunere și concluzii este și ultima parte a acestui volum. Prezentând evenimentele din vara anului 1648 din capitala Imperiului Otoman, Hrușevski scria că în spatele loviturii de palat – asasinarea marelui padișah Ibrahim – s-a aflat Bogdan Hmelnițki (p. 462)²⁴. În continuare,

²¹ Brian Porter, *When Nationalism Began to Hate. Imagining Modern Politics in Nineteenth-Century Poland*, New York, Oxford, 2000, p. 186–187.

²² A participat, de exemplu, la războiul de la Hotin din 1621 – V.M. Nichik, *Petro Mogila v dukhovnoi Istorii Ukrainy*, Kiev, 1997, p. 5.

²³ Nicolae Iorga, *A History of Romania*, p. 162.

²⁴ Sursa pe care o folosește Hrușevski este Marcin Goliński, „Compendium”, vol. 2, ms. 189, p. 141 în Biblioteca Științifică V. Stefaniak a Academiei Naționale a Ucrainei din orașul Lvov.

autorul face câteva referințe la asediul Lvovului din anul 1648. Conform textului, oastea zaporojeană număra circa 200.000 de oșteni, printre care „un regiment turc din Rumelia (15.000 de oameni), un regiment moldovenesc [?] și un regiment al cazacilor de pe Don”²⁵. Mihail Hrușevski, în acest caz, a luat în calcul relatările unor cazaci prizonieri. Este imposibil, de altfel, ca Vasile Lupu să fi trimis ajutoare lui Hmelnițki, fiind cunoscute abilitățile politice și diplomatice ale acestuia. „Regimentul moldovenesc” era eventual format din cazacii de origine valahă [română]. Eronată este și afirmația istoricilor ucraineni Biletskii și Karpo, care scriau că în anul 1648, Vasile-Vodă, confruntându-se cu un pretendent la scaunul domnesc al Moldovei, ceru și, respectiv, primi ajutor de la Bogdan Hmelnițki²⁶. Este indiscutabil faptul că la acel moment voievodul moldovean era departe de gândul unei apropieri de tabăra cazaco-tătară. Acest fapt rezultă și din notele de călătorie pe care ni le-a lăsat Paul de Alep²⁷. În același timp, în viziunea istoricului polon Kaczmarczyk, Vasile Lupu își dădea foarte bine seama ce ar fi însemnat pentru el succesele lui Hmelnițki-senior, motiv pentru care domnul Moldovei stăruia pe lângă autoritățile Porții să desfacă alianța tătarilor cu cazacii²⁸.

Despre poziția lui Vasile-Vodă vorbește atât „incidentul” moldo-tătar de la Brătuleni din toamna anului 1648, cât și întreaga politică promovată de el până la dramaticele evenimente din anii 1650 și 1652. Nu putea fi vorba nici de un detașament de voluntari moldoveni sau de un regiment moldovenesc de tipul celor din oastea Rusiei Moscovite în timpul țarului Petru I²⁹. În ultimă instanță, însuși Hrușevski părea să fi pus la îndoială această informație. La un moment dat el nota că acele „rapoarte erau toate înșelătoare și exagerate. Nu erau acolo nici cazaci de pe Don, cu atât mai puțin turci” (p. 485). Istoricul nu îi menționează de această dată

²⁵ Istoricul polon Półciwartek operează cu cifra de 100.000, iar colegul său ucrainean Krykun cu cea de 180.000 de cazaci. Ambii, însă, nu intră în discuție vizând datele pe care le folosesc – Józef Półciwartek, *Najdalszy zachodni pochód wojsk Bohdana Chmielnickiego – mit ta rzeczywistość*, în vol. *Kozats'ki viini xvii stolittia*, ed. Leonida Zashkil'niaka, p. 79; Mykola Krykun, *Podil's'kii kozatskii polk: periody isnuvannia ta polkovnyky*, *ibidem*, p. 116.

²⁶ Boris Miletskii, Vasyl' Karpo, *Osnovni etapi ukrains'ko-moldavs'kykh vzaemnykh pid chas Vizvol'noi viiny seredyny XVII st.*, în vol. *Ukraina-Rumuniia-Moldova: istorichni, politichni ta kul'turni aspekty vzaemnykh: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*, Chernivtsi, 2002, p. 92–93.

²⁷ Dacă e să îi dăm crezare lui Paul de Alep, Vasile Lupu și Matei Basarab au refuzat să-i acorde ajutor lui Hmelnițki când cel din urmă li-l solicitase la începuturile rebeliunii zaporojene – *Călători străini despre țările române*, vol. VI, ed. M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, p. 293, *apud* Ion Eremia, *Relațiile externe ale lui Vasile Lupu (1634–1653). Contribuții la istoria diplomației moldovenești în secolul al XVII-lea*, Chișinău, 1999, p. 184.

²⁸ Janusz Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 2007, p. 61. Anul urcării lui Vasile Lupu pe tronul Moldovei este indicat eronat: 1643 în loc de 1634 – *ibidem*, p. 61.

²⁹ Eduard Baidaus, *Prietenia popoarelor: mit și realitate (cazul raporturilor româno-ruso-ucrainene în secolele XV–XIX)*, în vol. *Demistificarea sau remistificarea istoriei*, Chișinău, 2000, p. 72–73.

pe „moldoveni”, dar putem presupune că aceștia au fost luați „în calcul” împreună cu turcii sau, dacă e să dăm curs relatărilor prizonierilor cazaci, „regimentul moldovenesc” putea fi nimic altceva decât un contingent „valah/voloh” din cadrul oștii cazacilor zaporojeni³⁰.

Hrușevski a acordat o atenție deosebită diplomației lui Bogdan Hmelnițki. În acest context se urmărește cum uneori falsul diplomatic era pus în serviciul unui sau altui lider. De exemplu, reverendul Mokrski [dascălul hatmanului din perioada în care s-a școlit acesta, care s-a reîntâlnit cu fostul „ucenic” sub zidurile Lvovului în 1648 când cazacii intenționau să atace acea urbe]³¹, sosit la Varșovia cu mesaj din partea liderului zaporojean, afirmă că „Moldova se închina cu plecăciune lui Hmelnițki” (p. 506). Realitatea, însă, fusese de altă natură. În 1648 nici nu putea fi vorba de o „închinare” și încă „cu plecăciune” a lui Vasile Lupu. Umiliința și „închinarea” vor veni după incursiunea tătaro-cazacă doi ani mai târziu, în anul 1650. Expediția dată, deși nu se încadra în paradigma sovietică a „prieteniei multisekulare” și a „frăției moldo-ucrainene”, paradigmă propagată cu zel de politicienii și ideologii sovietici, a fost prezentată de Mihail Hrușevski fără evitarea oribilelor detalii ale acestui „mic adevăr” din istoricul relațiilor româno-ucrainene³².

Bazându-se pe relatările unor călugări din Kiev autorul scrie că: „Domnul Moldovei a stabilit relații cu el [B. Hmelnițki], „scăldându-l” în cadouri și promițându-i să-l ajute împotriva Poloniei, [concomitent] încurajându-l să devină principe al Ruteniei ...; [Vasile Lupu] a declarat că este gata să renunțe la Moldova în favoarea lui Hmelnițki în schimbul ajutorului pentru planurile sale – planuri care în general au rămas necunoscute nouă.” (p. 525–526)³³ Și în acest caz, ca și în cel al relatărilor prizonierilor zaporojeni de la Lvov, Mihail Hrușevski pune la îndoială veridicitatea informației prezentate de respectivii călugări (p. 526). Se mai menționa, la aceeași pagină, că liderul cazacilor zaporojeni nu era străin ideii de a-și vedea fiul în scaunul domnesc de la Iași. Este foarte posibil acest lucru. Ceva mai devreme, dacă dăm crezare afirmațiilor nunțului papal Ioan Toress din toamna

³⁰ Astfel de regimente, conduse de „polcovnici” de origine română (cum a fost de exemplu Constantin Voloșin), sunt atestate și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, perioadă pe care Hrușevski nu a reușit să o includă în opera sa – Mykola Krykun, *Podil's'kii kozatskii polk*, p. 138 și 142.

³¹ Tahsin Gemil, *Țările române în context politic*, p. 130.

³² „Prietenia popoarelor” și „frăția de arme” a acestora, ca și „ura față de populația care se identifică drept români” persistă în învățământul istoric și ideologia „Republicii Moldovenești Nistrene” (Transnistria) – Sergiu Musteață, *Predarea istoriei în școlile din regiunea separatistă nistrană*, în vol. *Probleme actuale de istorie națională. Studii în onoarea profesorului Pavel Parasca*, Chișinău, 2009, p. 341.

³³ Este vorba de „proiectele muntenești” ale lui Vasile Lupu. Pare de fapt stranie și greu de crezut această afirmație a lui Hrușevski. Să nu fi știut el despre expedițiile lui Lupu împotriva lui Matei Basarab din anii precedenți? În volumul următor Hrușevski va aminti în repetate rânduri despre voievodul Țării Românești și „bunele” relații ale acestuia cu omologul său moldovean.

anului 1648, Bogdan Hmelnițki spera să obțină Rutenia și Moldova³⁴. Istoricul polon Ilona Czamańska avea două explicații vizând interesul lui Hmelnițki față de Moldova: „poziția strategică pe care o avea țara” și „declarațiile lui Vasile Lupu de a acorda sprijin Republicii”³⁵. În același timp, ni se pare nefondată teza istoricilor din regiunea transnistreană a Republicii Moldova conform căreia zaporojenii aveau intenția să creeze un stat căzăcesc în stânga Nistrului, limitrof Moldovei³⁶.

Tratatul de pace de la Zboriv din august 1649, în urma căruia „țărani ucraïneni” au fost în principiu „trădați de cazaci”³⁷, a fost un alt prilej pentru a-i menționa pe români. Hrușevski concluziona că „pentru o perioadă destul de îndelungată Moldova și Muntenia au fost un caz clasic de intrigă politică, care deseori erau greu de înțeles” (p. 614). Câteva decenii mai târziu, Frank E. Sysyn, referindu-se la Moldova ca la o a treia sursă de pericol la hotarele Ucrainei în secolele XVI–XVII, scria: „rivalitatea dintre Republică și Poartă pentru influență în Moldova a fost o sursă constantă de tensiune.”³⁸

În viziunea lui Mihail Hrușevski, principele Transilvaniei Gheorghe Rákóczi al II-lea a fost nemijlocit implicat în politica „moldovenească” a lui Bogdan Hmelnițki. El considera aceste implicații ca fiind „extrem de complexe și ale căror detalii rămân neclare” (p. 614). O explicație, însă, ne oferă Frank E. Sysyn. Acesta scria că principele transilvan își dorea să profite de pe urma relațiilor sale cu cazacii zaporojeni pe fundalul raporturilor cu Polonia³⁹. De exemplu, în 1650 Bogdan Hmelnițki își lua angajamentul față de Rákóczi al II-lea „să nu atace Moldova sau Țara Românească atâta vreme cât domniile acestora vor menține bune relații cu principele transilvan”⁴⁰. Să nu uităm și de faptul că începând cu anul 1648 diplomația transilvană și cea zaporojeană nu erau deloc indiferente față de Moldova⁴¹. Ba mai mult, după cum admitea Veniamin Ciobanu, „nu este exclus ca tocmai evoluția evenimentelor din Ucraina să fi constituit un motiv în plus pentru cercurile conducătoare otomane de a prevedea posibilitatea unor războaie românești

³⁴ [Bogdan Hmelnițki] „*aspira ad Ducato di Russia e di Moldavia, e fa gran negociare con il principe di Valacchia sopra la nostra pelle*” – V. Kord, *Doneseniia papskogo nuntsiia Ioana Toressa, Arkhiepiskopa Adrianopol'skogo o sobytiakh v Pol'she vo vremea vosstaniia Bogdana Khmel'nițskogo*, Kiev, 1914, p. 132. V. și Veniamin Ciobanu, *Români în politica est-central europeană 1648–1711*, Iași, 1997, p. 26.

³⁵ Ilona Czamańska, *From the Moghila to Dosoftei. The Polish-Romanian Relations in the 17th Century*, în vol. *Romanian and Polish Peoples in East-Central Europe (17th–20th Centuries)*, Iași, 2003, p. 18.

³⁶ Sergiu Musteață, *Predarea istoriei*, p. 341–342.

³⁷ Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 190.

³⁸ Frank E. Sysyn, *Between Poland and the Ukraine*, p. 25.

³⁹ *Ibidem*, p. 165. Alte detalii asupra acestei probleme în vol. *Ocherki vneshnepoliticheskoi istorii Moldavskogo Kniazhestva (posledniia tret' XIV – nachalo XIX v.)*, ed. D.M. Dragnev, Kishinev, 1987, p. 205.

⁴⁰ Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 234.

⁴¹ Janusz Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki*, p. 76 și 105; Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan Voievod (1653–1658)*, Iași, 2003, p. 57–59.

împotriva dominației sale, [răscoale] care trebuiau preîntâmpinate prin mijlocirea principelui transilvănean”⁴². În acest caz este clar de ce în momentul în care Poarta avea grijă să-și asigure pacea și liniștea la nord de Dunăre, ambele părți, cea ardeleană și cea cazacă, având și un interes comun antipolon, deși din motive diverse, vor fi fost „interesate” și de Moldova lui Vasile Lupu.

După Zboriv, conform lui Hrușevski, oponentii domnului moldovean au încercat să-i provoace pe cazaci împotriva lui Vasile-Vodă, care în acel moment tindea să mențină relații de prietenie cu hatmanul (p. 614)⁴³. Istoricul credea că „binecunoscuta expediție a cazacilor [și tătarilor] împotriva Moldovei” din anul 1650 nu a fost doar un rezultat al contradicțiilor moldo-tătaro-zaporojene. El considera că aceasta a avut loc deoarece Vasile Lupu „nu a stăruit suficient pe lângă Bogdan Hmelnițki și Rákóczi”, ci dimpotrivă era cu precădere orientat spre Polonia și rudele sale lituaniene din dinastia Radziwiłł. În opinia noastră, Mihail Hrușevski avea dreptate.

ISTORIA UCRAINEI-RUSI, VOLUMUL IX/1 Perioada cazacă, 1650–1653

Volumul vizează ultimii ani de domnie ai lui Vasile Lupu. Cum era firesc, numele acestui domn apare aproape la fiecare pagină. Textul volumului este precedat de un studiu introductiv, al cărui autor, Serhii Plochy, aduce la cunoștința cititorului unele detalii din viața lui Mihail Hrușevski și istoricul elaborării acestui volum⁴⁴.

Principalelor evenimente politice din anul 1650 le este consacrat primul capitol, intitulat *Supunerea față de Turcia și campania moldovenească din 1650* (p. 1–145). Moldova apare aici într-o dublă postură: una politică – în calitate de vasal al Sublimei Porți – și alta geografică – în calitate de stat aflat în apropiata vecinătate a Ucrainei cazace. Autorul începe printr-o expunere pe marginea implicării lui Vasile-Vodă în eliberarea nobililor poloni Nicolae Potocki și Martin Kalinowski, căzuți în captivitate la tătari în 1648 în urma înfrângerii de la Korsuń⁴⁵. „Partea ucraineană – citim în text – trebuia să fi fost neplăcut impresionată de faptul că un alt vecin și aliat [*sic!*] al ei [Moldova], pe care ea [Ucraina] voia să și-l apropie cât mai mult posibil, ... a jucat un rol foarte activ și entuziast în acest episod.” (p. 2) Deci, de aici ar rezulta că Bogdan Hmelnițki „va

⁴² Veniamin Ciobanu, *România în politica est-central europeană*, p. 24; v. și p. 21 despre implicarea lui Vasile-Vodă în politica regională a Transilvaniei.

⁴³ Eduard Baidaus, *Politica și diplomația Moldovei în timpul domniei lui Vasile Lupu (Relații politice cu Polonia și Rusia Moscovită în anii 1634–1653)*, Chișinău, 1999, p. 75–76; Ion Eremia, *Relațiile externe*, p. 200.

⁴⁴ Mykhailo Hrushevsky, *History of Ukraine-Rus'*, vol IX/1 *The Cossack Age, 1650–1653*, ed. Serhii Plochy, ed. șef Frank E. Sysyn, Edmonton-Toronto, 2005, p. xxix–lxiv.

⁴⁵ Ambii hatmani au fost făcuți prizonieri de cazaci, ultimii făcându-i cadou tătarilor aliați – *Hetmani Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, ed. Mirosław Nagielski, Warszawa, 1995, p. 160; Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 189.

stării” în direcția Moldovei cu principalul scop de a o „apropia” de Ucraina cazacilor sau, de ce nu, cum scria V. Ciobanu, până la obținerea de la sultan „nu numai a domniei Moldovei, ci și pe cea a Țării Românești”⁴⁶.

Faptul unei vecinătăți a acestei țări românești cu teritoriile ucrainene nu trezește dubii. În ceea ce privește teză că Moldova era la acel moment „aliat al Ucrainei”, credem că aceasta a fost puțin forțată. În linii mari putem cădea de acord cu Hrușevski că Vasile Lupu a fost într-adevăr implicat în mod direct în afacerea eliberării captivilor poloni aflați în Crimeea. Aducând un mare serviciu cauzei polone, cei doi fiind persoane importante în cadrul războiului care lua o amploare din ce în ce mai mare, domnul de la Iași le-a dat vecinilor săi [cazaci și tătari], pe care îi desconsidera⁴⁷, un pretext în plus de a nu-l avea la inimă. Moldova, însă, nu putea fi „aliat al cazacilor” în momentul eliberării lui Nicolae Potocki. Hatmanul Coroanei a fost pus în libertate în februarie sau aprilie 1650⁴⁸, iar Vasile Lupu deveni aliat câteva luni mai târziu. Martin Kalinowski, e adevărat, a fost eliberat mai târziu, la finele anului 1650, când Moldova devenise deja, prin conjunctura evenimentelor, aliat al oștii zaporojene⁴⁹.

Din această mică precizare rezultă că istoricul ucrainean fie a antedat „alianța” moldo-cazacă indicând-o indirect pentru iarna–primăvara 1650, fie a luat în considerație faptul aflării în libertate a ambilor nobili către sfârșitul lui 1650, ceea ce l-a și făcut să socotească Moldova aliat al Ucrainei după eliberarea celor doi. Este de remarcat că atât Potocki, cât și Kalinowski vor contribui direct la victoria de la Beresteczko asupra forțelor coalizate ale tătarilor și cazacilor din 28–30 iunie 1651⁵⁰. Întors din Crimeea, Nicolae Potocki „va chema nobilimea să lupte împotriva cazacilor până când pământul se va face roșu de sângele celor din urmă”⁵¹. Victoria de la Beresteczko obținută și cu concursul participării a circa 4.000 de moldoveni și munteni⁵², benefică și promițătoare pentru poloni, a avut repercusiuni dramatice pentru Vasile Lupu. Ultimul se făcea „responsabil” de punerea în libertate și revenirea în viața militară și politică activă a hatmanilor. Acest fapt, la rândul său, puțin a „bucurat” pe Hmelnițki și pe aliații lui.

Așadar, doar prin forța împrejurărilor curtea domnească de la Iași va deveni abia în toamna anului 1650 – dar nu mai devreme, cum ar rezulta din lucrarea lui

⁴⁶ Veniamin Ciobanu, *Românii în politica est-central europeană*, p. 26. Aceste planuri ale lui Bogdan Hmelnițki au fost considerate de V. Ciobanu ca fiind „de un realism flagrant” și „utopice” – *ibidem*, p. 26–27.

⁴⁷ Ion Eremia, *Relațiile externe*, p. 184–185.

⁴⁸ Pentru eliberarea lui Potocki în februarie 1650 a se vedea: *Hetmani Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, ed. Mirosław Nagielski, p. 160.

⁴⁹ Tahsin Gemil (*Țările române în context politic*, p. 142–143) atribuia eronat episodul salvării acestor nobili poloni doi ani mai târziu, în 1652.

⁵⁰ Despre impactul acestei bătălii v. Janusz Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki*, p. 170–173.

⁵¹ Natal’ia Iakovenko, *Narys istorii seredn’iovic’noi ta rann’omodernoï Ukrainy*, Kiev, 2006, p. 332.

⁵² Nicolae Iorga, *Legăturile românilor cu rușii apuseni și cu teritoriul zis „ucrainean”*, extras din „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, s. II, t. XXXVIII, 1916, p. 27.

Hrușevski – aliata lui Bogdan Hmelnițki. Mihail Hrușevski nu a reușit să intre în mai multe detalii privind relațiile româno-zaporojene din acea perioadă. Explicația o dă însuși autorul, susținând cu regret că „la momentul de față [al scrierii volumului al IX-lea] nu a fost posibil să se colecteze material documentar despre relațiile de atunci dintre cazăcime și principatele danubiene, [relații] care au fost discutate la acea vreme consistent și cu așa persistență în Ucraina și Polonia” (p. 39)⁵³. Admitem că insuficiența de surse este cea care l-a făcut pe autor să-i atribuie Moldovei statutul de aliat al cazacilor cu câteva luni mai devreme decât aceasta se întâmplase în realitate.

Referindu-se la orientarea lui Bogdan Hmelnițki spre Imperiul Otoman, Hrușevski scrie că această direcție a politicii externe zaporojene s-a datorat faptului că în 1650 statul moscovit și cel polono-lituanian au reconfirmat „pacea veșnică”. Moscova s-a eschivat ori mai exact a tergiversat implicarea sa în conflict de partea coreligionarilor ortodocși de la pragurile Niprului⁵⁴. Mai mult decât atât, din cele scrise de Ion Eremia rezultă că Moscova, în afară de politica de expectativă ori de observator pasiv al conflictului cazaco-polon, „a transmis scrisorile lui B. [Bogdan] Hmelnițki regelui polon” [Jan Cazimir]⁵⁵. Iată de ce, conchide Mihail Hrușevski, în conjunctura creată, Ucraina se vedea în componența Imperiului Otoman cu același statut de vasal, similar celui al Crimeii, al Moldovei, al Munteniei și al Transilvaniei (p. 49–50).

O altă problemă majoră abordată în acest volum este cea a campaniei tătaro-zaporojene în Moldova din toamna anului 1650. Aici, probabil, este cazul să amintim aserțiunea lui Ion Nistor conform căreia „în expedițiile de jaf și pradă ale tătarilor în Moldova, cazacii lui Hmil nu lipseau niciodată”⁵⁶. Nicolae Iorga, la rândul său, scria că „acei cari arsaseră Iașii, cu casele boierilor și curtea lui Vodă ... [lăsând] toate mânăstirile și bisericile neatrinse, fură cazacii [în număr de circa 70.000⁵⁷], conduși de Hmelnițki el însuși”⁵⁸. Lucrând asupra acestui episod nefericit pentru Moldova și domnul acesteia, Mihail Hrușevski a făcut apel atât la documentele pe care le-a găsit în arhivele Rusiei și Poloniei, cât și la opera cronicarului Costin (p. 84). Istoricul cercetează pe larg motivele și diversele opțiuni care ar explica participarea cazacilor la acea expediție de jaf. Un accent pronunțat

⁵³ Hrușevski totuși a avut acces la unele din sursele românești. El a folosit documentele editate de Nicolae Iorga, opera lui Miron Costin și culegerea Hurmuzaki.

⁵⁴ Acest fapt l-a supărat mult pe hatman, care într-un moment de mânie era gata să atace și să devasteze periferia Moscoviei așa precum a procedat cu Moldova lui Vasile Lupu – Eduard Baidaus, *Politica și diplomația Moldovei*, p. 102–104.

⁵⁵ Ion Eremia, *Relațiile externe*, p. 206.

⁵⁶ Ion N. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, ed. Ștefan Purici, Rădăuți, 1997, p. 135.

⁵⁷ Ion Eremia, *Relațiile externe*, p. 206.

⁵⁸ Nicolae Iorga, *Legăturile românilor*, p. 27. Găsim la Ion Eremia (*Relațiile externe*, p. 209) că Hmelnițki „a mai poruncit cazacilor ... să nu ardă grânele, desigur acelea care au mai rămas nearse în cadrul operațiilor militare”.

este pus pe „obligația” de aliați pe care o aveau ei față de tătari (p. 80–87). În ceea ce îi privește pe tătari, printre motivele care i-au determinat să realizeze această expediție de jaf a fost și „incidentul de la Brătuleni” din 1648. Atunci, la porunca domnului de la Iași, au fost atacați tătarii care se întorceau cu pradă din Polonia prin teritoriul moldovenesc. Doi ani mai târziu, în 1650, tătarii s-au lăsat convingși de Bogdan Hmelnițki să lovească Moldova și nu Moscovia. Hatmanul cazacilor de pe Nipru nu era pentru un atac împotriva Rusiei Moscovite, care, pe lângă faptul că era un stat ortodox, mai era și un potențial aliat al Ucrainei cazace împotriva polonilor. Așadar, atacul proiectat de tătari nu se prea racorda intereselor geopolitice și confesionale ale zaporojenilor. Se pare că Hmelnițki, în cele din urmă, a făcut tot ce i-a fost în putere ca să reorienteze lovitură spre Moldova (p. 86)⁵⁹. Tahsin Gemil conchidea că „invazia tătaro-cazacă asupra Moldovei, din septembrie 1650, a reprezentat o inițiativă politică a lui Bogdan Hmelnițki cu colaborarea lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, care a vrut să-l forțeze astfel pe Vasile Lupu la reconsiderarea alianțelor sale”⁶⁰. Polonul Zbigniew Wójcik considera și el că hatmanul zaporojean i-a convins pe tătari să-și îndrepte expediția lor spre Moldova, ultimii având de rezolvat „o veche problemă” cu Vasile Lupu – „ofensa” de la Brătuleni⁶¹.

Este de menționat că în istoriografie diferă datarea incidentului moldo-tătar de la Brătuleni. Unii autori consideră că el a avut loc în anul 1649, an cu care cade de acord și Mihail Hrușevski (p. 81–82), iar alții, în 1648⁶². Nu credem, însă, că pentru acest studiu datarea evenimentului menționat este un lucru fundamental. Considerăm mult mai semnificativ faptul că Hrușevski a dezaprobat participarea cazacilor la expediția militară îndreptată împotriva unui stat cu o populație majoritar ortodoxă – Moldova. Din text se vede clar că în mediul căpeteniilor oștii zaporojene ideea atacului Moldovei nu a fost deloc primită cu plăcere. Totuși, în cele din urmă ea a fost acceptată sau, cum scria autorul: „diplomația cazacilor trebuia uneori să coboare pe drumuri contorsionate.” (p. 81, nota 266)

Hrușevski își pune problema dacă Bogdan Hmelnițki a avut sau nu permisiunea Porții de a ataca Moldova. În baza analizei mai multor surse, el susține că turcii nu erau informați despre intențiile hatmanului în privința acestui vasal și,

⁵⁹ Eduard Baidaus, *Politica și diplomația Moldovei*, p. 75–80. Despre motivele expediției v. și *Oчерки vneshnepoliticheskoj istorii Moldavskogo Knieazhestva*, p. 206–207. De altfel, câteva decenii mai înainte, cazacii au preferat jaful în „Moldova, care era mai accesibilă și mai bogată” celui în „mai greu accesibilă și săraca Crimee”. Nu era ceva nou sau neobișnuit pentru ei a invada și prăda un teritoriu străin – Sergij Lep’javko, *Kozats’ki vijni kintsja XVI st. v Ukraini*, Chernigiv, 1996, p. 122.

⁶⁰ Tahsin Gemil, *Țările române în context politic*, p. 138.

⁶¹ Zbigniew Wójcik, *Dzikie pola w ogniu*, p. 185. Pentru o analiză a surselor istorice privind cauzele expediției tătaro-zaporojene în Moldova v. Ion Eremia, *Relațiile externe*, p. 203–205.

⁶² Mai nou despre chestiunea datării acestui eveniment, cât și despre situația politică la acel moment v. Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan Voievod*, p. 53–55; Eduard Baidaus, *Politica și diplomația Moldovei*, p. 110–111, nota 9; Ion Eremia, *Relațiile externe*, p. 192–193 și nota 71.

respectiv, nu putea fi vorba despre o permisiune a lor (p. 85). Zaporojeanul nu a făcut aranjamente diplomatice în acest sens, continuă Hrușevski, iar expediția propriu-zisă a fost o surpriză pentru „solii lui trimiși la Poartă, pentru toți ofițerii și pentru el personal” (p. 86). În ceea ce ne privește, nu putem accepta opinia conform căreia expediția împotriva lui Vasile Lupu din anul 1650 a fost o „surpriză”. Aceasta a fost dimpotrivă una „mult-așteptată”⁶³ și i-a permis liderului zaporojean să-și „i-a revanșa”⁶⁴.

În istoriografia română, cum scria Tahsin Gemil, „s-a apreciat în unanimitate că expediția devastatoare tătar-cazacă în Moldova din 1650 s-ar fi desfășurat cu asentimentul prealabil și chiar cu ordinul expres al Porții Otomane”⁶⁵. La rândul său, autorul polon Kaczmarczyk susținea că Bogdan Hmelnițki l-a convins pe hanul tătar că în cazul în care cazacii îl vor însoți în raidul acestuia spre Moscovia, Vasile Lupu va ataca Ucraina ca să facă pe placul regelui polon. „Nestematele comori” ale lui Vasile-Vodă, continua Kaczmarczyk, au fost „argumentul de forță”. Că Hmelnițki nu era indiferent față de Moldova este tot atât de clar ca și semnificația „episodului de mariaj” în cadrul politicii moldovenești promovate de către hatmanul cazacilor. Mihail Hrușevski nu a dat crezare „motivului romantic” al proiectului de înrudire a celor două „case” (p. 87, nota 290). El nu credea că refuzul lui Vasile Lupu de a o da pe Ruxandra în căsătorie după Timuș a fost principalul imbold al participării cazacilor în campania din anul 1650. Marele istoric scria că a „omis intenționat” această ipoteză din lipsă de probe documentare (p. 88, nota 290). Ulterior, însă, el va susține că mariajul celor doi a constituit rezultatul unui fapt împlinit – al campaniei din 1650 (p. 95).

În linii mari, Mihail Hrușevski considera „intervenția lui Hmelnițki în Moldova drept o greșală politică”, intervenție determinată mai mult de motive politice decât personale. Cu această concluzie, însă, nu a fost de acord Ion Nistor. Ultimul credea că politica moldovenească a liderului zaporojean a fost determinată „mai mult de motive personale decât politice”⁶⁶. În acest context este de menționat și opinia lui Nicolae Iorga: „Nici vorbă de un plan al lui Hmelnițki asupra Moldovei: doar trăiește fiul domnesc Ștefan și domnițele nu transmit drepturi de moștenire.”⁶⁷ Considerăm că în ciuda faptului că Ștefăniță era în viață, iar prin Ruxandra Timuș nu ar fi putut ajunge domn al Moldovei, cum rezultă din opinia marelui Iorga, Poarta, în cele din urmă, era factorul de decizie. Precedente au existat: Despot-Vodă sau Gaspar Grațiani sau chiar Vasile Lupu nu erau nici pe departe din „os domnesc”, dar au devenit domni peste țară. Așa se putea întâmpla

⁶³ Frank E. Sysyn, *Between Poland and the Ukraine*, p. 186.

⁶⁴ Janusz Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki*, p. 104. Dacă e să dăm crezare cronicarului Costin atunci nu hatmanul, ci hanul l-a convins pe Hmelnițki să i se asocieze împotriva Moldovei – Miron Costin, *Opere alese*, p. 127.

⁶⁵ Tahsin Gemil, *Țările române în context politic*, p. 135.

⁶⁶ Ion N. Nistor, *Problema ucraineană*, p. 143.

⁶⁷ Nicolae Iorga, *Legăturile românilor*, p. 32.

și cu Timuș sau chiar cu părintele acestuia, Bogdan Hmelnițki. A devenit doar Gheorghe Duca hatman peste Ucraina? Cât despre interesul lui Bogdan Hmelnițki față de Moldova și implicarea membrilor familiei sale în viața politică a acesteia, considerăm că ambele au rezultat dintr-o „fericită” coincidență de necesitate politică pentru oastea zaporojeană și de interes „dinastic” pentru „casa” hatmanului⁶⁸.

Politica filopolonă a voievodului moldovean l-a făcut pe Mihail Hrușevski să vadă eronat în Moldova „un actual vasal al Poloniei” (p. 91). Poziția domnului de la Iași față de conflictul dintre Coroană și Republică cu oastea zaporojeană a avut și ea parte de atenția lui Hrușevski: „Vasile Lupu s-a dovedit a fi cel mai loial vecin și de fapt un vasal al Poloniei chiar dacă din punct de vedere tehnic era un subiect al Porții” (p. 146). Este greu să nu se accepte viziunea autorului asupra poziției politice a voievodului. Vasile Lupu într-adevăr se arăta a fi mai mult polonofil decât turcofil, în contrast cu poziția sa de la începutul domniei⁶⁹. Totuși, chiar dacă acest vasal otoman primise indigenatul polon în decembrie 1650, nu a existat o „închinare” a țării similare celei din 1595, când, prin intervenția directă a polonilor, Ieremia Movilă punea stăpânire pe țară.

Istoricul Hrușevski încheie acest capitolul cu o prezentare mai puțin obișnuită și departe de a fi glorioasă a lui Vasile Lupu și Matei Basarab. Aceștia au fost făcuți responsabili pentru pieirea unui sprijinitor al căzăcimii ucrainene. Mihail Hrușevski scrie că Patriarhul de Constantinopol Parthenius II (1648–1651) „a plătit cu propria viață [căci] domnul Moldovei și cel al Țării Românești, fiind nefericiți de contactele lui cu cazacii, l-au denunțat Divanului [și drept rezultat] Parthenius a fost omorât” (p. 144, nota 446)⁷⁰. În pofida acestui dramatic adevăr⁷¹, cert rămâne faptul că Vasile-Vodă, spre deosebire de rivalul său muntean, a avut o mai mare influență asupra clerului ortodox din cadrul Imperiului Otoman⁷².

În următorul capitol, al doilea, *Războiul cu Polonia: pregătirile și începutul campaniei (toamna 1650 – primăvara 1651)*, atenția ne este atrasă în special de două momente referitoare la români și relațiile lor cu polonii și ucrainenii. Mihail Hrușevski a depus un efort considerabil pentru elucidarea acestei perioade din istoria căzăcimii zaporojene. Planurile regelui Jan Cazimir erau grandioase. Spre

⁶⁸ Din documentele depistate în arhivele ruse de Ion Eremia rezultă clar că Bogdan Hmelnițki cerea Porții pentru sine domnia Moldovei – Ion Eremia, *Relațiile externe*, p. 216–217. V. și Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan Voievod*, p. 109.

⁶⁹ Eduard Baidaus, *Politica și diplomația Moldovei*, p. 43–44. Pentru o altă opinie privind *polono-* sau *turco-*filismul acestui domn v. Ion Eremia, *Relațiile externe*, p. 237–240.

⁷⁰ Două surse sunt folosite cu acest prilej. Cea dintâi apare în P. Nikolaevsky, *Iz istorii snoshenii Rosii s vostokom v polovine XVII stoletia*, în „Khristianskoe chtenie”, vol. 1, 1882, kn. 1 (nr. 1–6). Paginile nu sunt indicate la nota 446 de la p. 144, dar la compartimentul *Bibliography*, la pagina 706 sursa indică: p. 245–67, 732–75 pentru acest autor. Cea de a doua sursă este prezentă în P. Butsynski, *O Bogdane Khmel'nitskom*, Kharkiv, 1882, p. 88–90.

⁷¹ Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan Voievod*, p. 90.

⁷² Nicolae Iorga, *A History of Romania*, p. 165.

exemplu, încă în 1649 regele se gândea să creeze în estul Republicii un ducat „ucrainean” care evident se dorea a fi o proprietate a „maiestății sale”⁷³. Un an mai târziu, acest ambițios monarh intenționa să-l atace și să-l distrugă pe Bogdan Hmelnițki. Conform strategiei regale, contingentele polone urmau să îi lovească pe cazacii rebeli din direcția Galiției; dinspre nord – armata lituaniană, iar dinspre sud – domnul Moldovei (p. 146–147). Istoricul continuă prin justa afirmație că Vasile Lupu „ardea de dorință să-și ia revanșa asupra cazacilor” (p. 149) pentru „vizita prietenoasă” a acestora din toamna anului 1650.

Bogdan Hmelnițki nu părea să fi fost pe deplin încredințat de faptul că Vasile-Vodă va respecta acordul în privința alianței politice și a mariajului Ruxandrei cu Timuș. Cu toate acestea, din considerente politice, într-o întrevedere cu solul moscovit Unkovskii, hatmanul prezenta cu optimism relațiile lui cu Moldova. Mihail Hrușevski, analizând perspectivele situației și bazându-se pe propria cunoaștere a subiectului, nota că Hmelnițki „trebuia să facă față multiplelor dificultăți și complicații în implementarea planului său” (p. 162). În ianuarie 1651 hatmanul solicita hanului din Crimeea ajutoare pentru o nouă expediție în Moldova. Evident, dacă el ar fi aflat că Vasile Lupu primise între timp indigenatul polon, șansele pentru o nouă devastare a Moldovei ar fi fost mult mai mari⁷⁴. Hrușevski prezintă o relatare selectivă despre acordarea acestei „cetățenii”. Deși sunt menționați Vasile Lupu, Gheorghe Cotnarschi și încă trei ofițeri cazaci, detaliile și circumstanțele acestui eveniment referitoare la rivalii români sunt omise. Cu lux de amănunte au fost însă prezentate cele despre cazacii polonofili (p. 174–175).

În continuare Mihail Hrușevski scrie despre un alt episod, mai puțin cunoscut cititorului român. Este vorba de atacul polonez asupra orașelului Iampol din 6–7 martie 1651, localitate urbană situată la hotarul de nord-est al Moldovei. Orașul a fost aproape totalmente distrus, un număr mare de civili uciși, iar în afară de aceștia circa 6.000 de oșteni „cazacii și moldovenii” și-au găsit moartea în mâinile leșilor. Istoricul susține că atacul polon nu a fost accidental, ci „stimulat” de faptul că mulți negustori din regiunea Podoliei și Moldovei veniseră în oraș să facă negoț (p. 207–208). Nu am găsit cronici românești sau ucrainene sau istorici contemporani care să fi relatat despre acest eveniment. În același timp, nu este de crezut că cel puțin Miron Costin nu ar fi fost informat despre un asemenea masacru, dacă acesta s-ar fi întâmplat în realitate. Ceea ce pare probabil este că moldovenii menționați nu erau decât „cazacii-moldovenii” angajați în viața militară a căzăcimii zaporojene și nu supuși ai voievodului de la Iași⁷⁵.

⁷³ G.S. Bandke, *Istoriia gosudarstva pol'skogo*, vol. I, St-Peterburg, 1830, p. 281.

⁷⁴ „Secretul” acordării acestei „cetățenii” urma să fie dezvăluit abia la începutul veacului următor – Zdisław Spieralski, *Awantury moldawskie*, Warszawa, 1967, p. 182–183.

⁷⁵ Despre existența unităților românești în cadrul formațiunilor militare ale cazacilor de pe Nipru serie Sergij Lep'yavko (*Kozats'ki vijni kintsja XVI st. v Ukraini*, p. 124): „În ziua de 3 mai (1594) Nalivaiko cu drujina sa de 2.000 de volohi s-a deplasat, punându-și tabăra la Braclaw.” Despre

Evenimentele cuprinse între bătălia de la Beresteczko [28–30 iunie 1651] și pacea de la Bila Țerkva [Biała Cerkiew] încheiată la 28 septembrie 1651 și-au găsit o amplă oglindire în capitolul al III-lea (p. 276–401). Disponibilitatea moldovenilor, mai exact a lui Vasile Lupu, de a se angaja într-o nouă confruntare cu tabăra cazaco-tătară a fost demonstrată de autor în baza documentelor din Biblioteca Ossolineum, documente făcute parțial accesibile cercetătorilor români grație cunoscutei colecții publicate de Ilie Corfus (p. 293–294). Mihail Hrușevski mai menționează că înfrângerea cazacilor de la Beresteczko, victorie polonă obținută și cu participarea moldovenilor⁷⁶, i-a inspirat încredere și speranță voievodului-părinte să evite nedoritele alianțe politică și de rudenie cu hatmanul zaporojean⁷⁷. Triumful lui Vasile-Vodă a fost mare, el stăruind pe lângă Poartă și pe lângă han, „promovând” cu exaltare „zvonorile despre tragedia cazacilor” (p. 341)⁷⁸.

În timpul tratatelor polono-cazace care au urmat și care s-au încheiat cu semnarea tratatului de la Bila Țerkva, Hmelnițki, întâlnindu-se cu Janusz Radziwiłł, îl făcea pe Vasile Lupu trădător. Hatmanul mai făcu o precizare în defavoarea voievodului din Iași: „Chiar dacă domnul Moldovei îi este Măriei sale socru, [eu] sunt gata să atac Moldova, el [Lupu] are bani buni, eu, însă, am luptători mulți și buni” (p. 391). O zi mai târziu după acest dialog [Hrușevski scrie că hatmanul era beat când se întreținuse cu nobilul lituanian⁷⁹], Ivan Vâgovskii, secretarul oștii zaporojene, își cerea scuze de la principele Radziwiłł pentru insultele aduse de Bogdan Hmelnițki la adresa voievodului moldovean⁸⁰. Potrivit lui Mihail Hrușevski, lituanianul replicase: „nici mie, nici domnului Moldovei nu ne-a fost frică de el. Eu sunt gata să mă lupt chiar acum, indiferent, cu armata sau de unul singur.” (p. 392)

Concilierea polono-cazacă de la Bila Țerkva a fost calificată de Mihail Hrușevski drept o „farsă” (p. 402). În viziunea lui, o pace propriu-zisă între părțile

participarea românilor în armata lui Bogdan Hmelnițki vorbește și Ion Nistor, *Problema ucraineană*, p. 132–134.

⁷⁶ Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 191; Veniamin Ciobanu, *România în politica est-central europeană*, p. 29–31.

⁷⁷ Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 158.

⁷⁸ Tahsin Gemil (*Țările române în context politic*, p. 139) împărtășea „aprecierea lui Nicolae Iorga că Vasile Lupu a contribuit și el într-o bună măsură la „începerea marii expediții polone din 1651” împotriva zaporojenilor. Veniamin Ciobanu (*România în politica est-central europeană*, p. 29) scria că Vasile Lupu „a fost unul din inițiatorii ei”.

⁷⁹ Această calitate personală a hatmanului, camuflată în perioada sovietică, este confirmată în lucrările istoricilor ucraineni contemporani – Stepan Horoshko, *Bogdan Khmel'nyts'kyi*, p. 165 și 191. Acest „viciu” nu a fost în mod exclusiv propriu doar lui Bogdan Hmelnițki. Marele hatman Nicolae Potocki era făcut vinovat, pe același motiv – beție –, de înfrângerea polonilor suferită la Korsuń, de pieirea camarazilor săi de luptă și căderea multora în prizonierat – *Hetmani Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, ed. Mirosław Nagielski, Warszawa, p. 160.

⁸⁰ În nota 37 de la p. 392, Mihail Hrușevski pune la îndoială veridicitatea acestui incident, recunoscut de altfel de istoricii poloni; v. Janusz Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki*, p. 181–182.

beligerante a fost la acel moment imposibilă (p. 403). Anume sub impactul acestei „farse” a fost scris capitolul următor – al IV-lea: *De la Bila Ţerkva la Batog. Iarna 1651 – vara 1652* (p. 402–415). Acest tratat viza strict relațiile polono-zaporojene, fără a avea referințe directe la raporturile dintre cazaci și Moldova. Inițiativa probabil ar fi trebuit să vină de la poloni, ale căror interese le promova Vasile Lupu de atâta timp și cu atâta stăruință. Este o situație neclară pentru moment și poate doar cu timpul se va găsi răspunsul la întrebarea de ce nu a fost acest subiect discutat în mod special la Bila Ţerkva. Aceasta credem că i-a și „dezlegat mâinile” lui Bogdan Hmelnițki în direcția Moldovei. Totuși, la o lectură mai atentă a paragrafului 9 al tratatului, se observă o interdicție impusă cazacilor de a întreține relații sau de a încheia înțelegeri cu tătarii din Crimeea sau cu orice alți cârmuitori (p. 396). În „mod normal” Hmelnițki nu avea dreptul să „întrețină relații” sau să „încheie înțelegeri” cu o altă putere, inclusiv cu Moldova, în pofida statutului ei de vasal otoman. Se știe, însă, că uneori teoria nu concordă neapărat cu practica ...

Polonezii erau predispuși să-l păstreze pe Vasile Lupu în calitate de aliat și eventual să intervină în favoarea vecinului fidel. Hrușevski nota că pentru a dezbină alianța tătaro-cazacă și „a-i abate atenția lui Bogdan Hmelnițki de la Moldova” s-a revenit la vechiul proiect de a-i reorienta pe cazaci spre o expediție maritimă împotriva Imperiului Otoman (p. 406). Străduințele depuse de poloni, în special de nobilul Potocki (p. 408), nu au dat rezultate. Deja către finele anului 1651 „devenise clar că hatmanul era gata să riște un nou atac asupra Moldovei (p. 417)”. Mihail Hrușevski concluziona că „totuși, din punctul de vedere al politicii promovate de Ucraina, erau multe justificări pentru planul hatmanului de a și-l apropia pe Lupu, dacă nu de bunăvoie, atunci prin forță” (p. 465–466). Totodată, autorul considera „aventura moldovenească” ca fiind inoportună pe fundalul unei depopulări masive a Ucrainei. El era de părere că în locul acestei politici Hmelnițki și ofițerii lui trebuiau să asigure securitatea populației și condiții de viață mai decente pentru masele ucrainene. Ultimii, din cauza instabilității politice și a pericolului constant ce venea din partea tătarilor, erau siliți să-și găsească adăpost pe teritoriul Rusiei Moscovite (p. 465). Scriind despre dorința lui Hmelnițki de a reveni în Moldova, Hrușevski menționa că hatmanul intenționa „să-i reamintească prietenește lui Vasile Lupu” că acesta trebuia să aleagă între Ucraina și Polonia și, nu în ultimă instanță, să respecte înțelegerea matrimonială (p. 483).

Referitor la relațiile româno-ucrainene din această perioadă, este interesant și următorul fapt. Hrușevski vorbește despre o a doua expediție tătaro-cazacă în Moldova. Conform lui, în iunie 1652 „hoarda [tătarilor din Crimeea] împreună cu cazacii zaporojeni au trecut Nistrul, unii pe lângă Iampol, alții pe lângă Movilău”. Dar, „primind cadouri din partea moldovenilor”, iar Vasile Lupu răspunzând cu o totală înțelegere față de acordul său cu Hmelnițki din 1650 – continua autorul –, invadatorii au oprit campania (p. 483–484). În viziunea istoricului, această campanie „nu a fost importantă și a trecut aproape neobservată” (p. 483). Dacă este

să se accepte ideea că expediția a avut totuși loc⁸¹, atunci, luând în considerație faptul că mariajul celor doi s-a produs în scurt timp, trebuie să ajungem la concluzia – spre deosebire de Hrușevski – că expediția a avut un impact vizibil. Făcând sau nu conexiunea între cele două evenimente [expediția a doua din Moldova din iunie 1652 și validarea alianței moldo-cazace prin căsătoria tinerilor], Mihail Hrușevski nota că „mariajul lui Timuș a fost semnificativ pentru atragerea Moldovei în sfera relațiilor politice ale cazacilor (p. 489)⁸², chiar dacă zaporojenii „nu aveau deloc încredere în domnul Moldovei” (p. 495). Cu încredere sau fără, diplomația oștii zaporojene, remarca Hrușevski, îl propunea anume pe Vasile Lupu să exercite rolul de mediator cu polonii (p. 496)⁸³.

Odată ce căsătoria s-a produs, o confruntare militară cu cazacii a devenit pentru Vasile Lupu lipsită de orice sens. Trebuie menționat totuși că nu există dovezi, cu excepția unor ipoteze⁸⁴, ale unei ostilități manifestate de acest domn al Moldovei față de Polonia după forțata „apropiere” de zaporojeni⁸⁵. Vasile-Vodă conta mult pe sprijinul ginereului său lituanian Janusz Radziwiłł, care, potrivit lui Hrușevski, devenea din ce în ce mai implicat în conflictul polono-cazac (p. 505). Ambii, și domnul moldovean, și principele lituanian, erau considerați de Bogdan Hmelnițki drept aliați de nădejde⁸⁶. Drept consecință, conchide autorul, faptul împlinit a ridicat fără îndoială spiritul combativ al zaporojenilor (p. 514). Este de remarcat că din toate evenimentele care au avut loc în 1652, alianța cu Moldova a

⁸¹ Sursa indicată de Hrușevski este Jakub Michałowski, *Jakuba Michałowskiego, wojskiegolubelskiego a później kasztelana bieckiego Księga pamiętnicza (1647–1655)*, ed. A. Helcel, Kraków, 1864, p. 656 și 660. Campania dată putea să aibă loc, dar numai după înfrângerea suferită de poloni la Batog la început de iunie 1652. Se cunoaște că în luna mai consiliul căpeteniilor cazace a susținut decizia lui Bogdan Hmelnițki de a ataca Moldova, pe o astfel de cale dorind să-l forțeze pe Vasile-Vodă să respecte înțelegerea din 1650 – Frank E. Sysyn, *Between Poland and the Ukraine*, p. 199.

⁸² Pentru considerentele care l-au determinat pe Bogdan Hmelnițki să fie interesat de o eventuală înrudire matrimonială cu Vasile Lupu v. Eduard Baidaus, *Les relations moldo-polonaises dans le contexte de la crise politique dans l'Europe de l'Est (au milieu du XVIIème siècle)*, în vol. *Romanian and Polish Peoples*, p. 30.

⁸³ Despre tentativele diplomatice nereușite ale moscoviților de a-i concilia pe poloni și cazaci v. Lev Zaborovskii, *Poslednii shans umirotvorenii. Peregovory B.A. Repina vo L'vove 1653 g.*, în vol. *Ukraina v Tsentral'no-Skhidnii Evropi. Studii z istorii XI–XVIII st.*, Kiev, 2000, p. 238–244. Interesant este faptul că doar cu câțiva ani mai înainte polonezii erau cei care erau gata să lupte pentru Ucraina, pentru a o proteja în fața unei eventuale agresiuni turco-tătare – Dariusz Milewski, *Moldawia w planach wojny tureckiej Władysława IV*, p. 731–732.

⁸⁴ Conform unor surse moscovite, Vasile Lupu i-ar fi trimis lui Bogdan Hmelnițki încă în iarna anului 1653 circa 20.000 de oșteni. Ion Eremia (*Relațiile externe*, p. 229) pune la îndoială numărul dat, dar nu și faptul propriu-zis – ajutorul militar acordat de Vasile-Vodă cazacilor zaporojeni. Credem, însă, că dacă Vasile Lupu i-ar fi ajutat pe cazaci în realitate, atunci probabil „problema moldovenească” nu ar fi devenit în 1653 „un focar de nemulțumire” pentru căpeteniile zaporojene, care s-au împotrivit dorinței lui Hmelnițki de a-și ajuta ruda.

⁸⁵ Ilona Czamańska, *From the Moghilas to Dosoftei*, p. 19.

⁸⁶ Ion Eremia (*Relațiile externe*, p. 228) concluziona că „alianța matrimonială dintre Vasile Lupu și B. [Bogdan] Hmelnițki crea o situație absolut nouă în raporturile polono-ucrainene: Hatmanul Jan Radziwiłł [Janusz Radziwiłł] devine cumnatul lui Timofei [Timuș] Hmelnițki”.

fost considerată de autor drept una culminantă și cu un impact benefic internațional pentru oastea zaporojeană (p. 515). Pentru Moldova, însă, cum menționa Ion Nistor, „încuscrirea lui Vasile Lupu cu hatmanul cazacilor aduse mult folos țării, prin faptul că invaziile cazacilor deveniră tot mai rare și pierdură mult din înverșunarea lor”⁸⁷. Este și acesta un adevăr. Dar totuși, la o privire mai atentă, alianța politică cu un rebel și cea de „sânge” cu un „cazac” nu puteau aduce mult folos nici țării, nici respectului pe care orice mare boier al Moldovei, ca să nu mai zicem domn, se aștepta să-l aibă din partea clasei politice și sociale căreia îi aparținea⁸⁸.

Prin capitolul al V-lea, *Legăturile matrimoniale și decesul lui Timuș Hmelnițki* (p. 516–663), Mihail Hrușevski încheie prima parte a volumului IX. Deja în primul pasaj și-a găsit expresie aprecierea dată de autor destinului dramatic al celor doi tineri și impactului mariajului lor: „istoricii au fost captivați de scurta, dar fulgerătoare carieră a tinerilor căsătoriți – a cazacului de la Cihirin și a fiicei domnești –, carieră care a sclipit fulgerător pe orizontul politic și a dispărut ca un meteor.” (p. 516) Oprindu-se în detaliu asupra acestei „uniuni dinastice”, autorul, deși pentru a doua oară își exprima dubiile privitor la aspectul romantic al acestei „afaceri”, o considera și în această parte a lucrării de o semnificație majoră (p. 517)⁸⁹. Domnul de la Iași a fost nevoit să cedeze și, cum scria Hrușevski, „îndiferent de sentimentele lui [Vasile] Lupu în această privință, el a înțeles că nu mai putea amâna sau evita această problemă, căci în caz contrar era posibilă nu doar o nouă devastare a Moldovei, dar numai Dumnezeu știe ce altceva” (p. 518). Despre atmosfera „calmă” de atunci scria și Constantin Gane. În opinia acestuia, oferta matrimonială făcută de Bogdan Hmelnițki încă din primăvara anului 1650 „înnebuni de spaimă curtea domnească din Iași”⁹⁰.

Un alt fapt interesant este afirmația lui Hrușevski conform căreia tătarii urmau să fie implicați de Vasile Lupu și Timuș Hmelnițki într-o eventuală campanie antimunteană. Nunta avuse loc în august 1652, iar campania s-a desfășurat abia în mai 1653. În linii mari, se poate admite că participarea tătarilor din Crimeea la un raid împotriva lui Matei Basarab ar fi putut fi discutată de tatăl-socru și de ginere în perioada nunții. Miron Costin menționează că principele transilvan era amenințat de Vasile-Vodă cu o expediție a tătarilor dacă nu va șede „mâlcom”⁹¹. Mențiunea cronicarului vine să confirme această afirmație a lui

⁸⁷ Ion N. Nistor, *Problema ucraineană*, p. 137.

⁸⁸ Ion Eremia, *Relațiile externe*, p. 185, 203, 228.

⁸⁹ În defavoarea unor „obiective dinastice [moldovenești]” ale lui Bogdan Hmelnițki se pronunța și polonezul Janusz Kaczmarczyk (*Bohdan Chmielnicki*, p. 194–195 și 242–243), care susținea că izvoarele nu confirmă astfel de intenții. Acest autor, însă, se contrazice afirmând că proiectul lui Hmelnițki de a se înrudi cu Matei Basarab nu a fost ceva nou, ci „o modificare a concepției [hatmanului]”. Autorul ucrainean Stepan Horoshko (*Bogdan Khmel'nyts'kyi*, p. 50 și 187) dimpotrivă vedea în proiectele de mariaj ale lui Bogdan Hmelnițki o realitate politică.

⁹⁰ Constantin Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. I, Chișinău, 1991, p. 234.

⁹¹ Miron Costin, *Opere alese*, p. 132.

Hrușevski. Totuși ulterior, evenimentele au arătat că doar trupe moldovenești și căzăcești au invadat Țara Românească în primăvara anului 1653, fără participarea tătarilor⁹².

Lovitura de palat din Moldova din primăvara anului 1653 constituie un alt aspect reflectat de Hrușevski cu lux de amănunte. Conform acestuia, ea a fost impulsionată de zvonurile despre planurile lui Bogdan Hmelnițki [față de Moldova și Muntenia] și ale lui Vasile Lupu față de Țara Românească (p. 532). Dar întronarea lui Gheorghe Ștefan la Iași a condus, în viziunea autorului, spre colapsul întregii politici „danubiano-balcanice edificată cu înțelepciune de hatman pe parcursul anilor de luptă împotriva Poloniei” (p. 532)⁹³. Mihail Hrușevski nu apreciază poziția Coroanei, care a rămas indiferentă față de chemările disperate de ajutor ale fidelului ex-voievod. După ce fusese informat despre situația lui Vasile Lupu, regele Jan Cazimir își căuta în continuare de plăcerile vieții, plecând ... la vânatoare (p. 556). Este și acesta un indiciu despre cum acest monarh percepea realitatea războiului cu cazacii, dat fiind că își găsea timp și pentru distracții. „Un personaj lipsit de energie” – scria Constantin Rezachevici cu referire la Jan Cazimir Vasa – „și nehotărât, ... departe de a reprezenta omul de care în acele împrejurări avea nevoie țara [Polonia]”⁹⁴.

Nu credem că atitudinea lui Jan Cazimir față de situația din Moldova – sau mai exact față de Vasile Lupu – a fost una ieșită din comun. În istoria noastră au mai fost și alte cazuri când interesul privat al unui rege a fost mai presus de interesele unui aliat sau ale creștinătății est-europene în general⁹⁵. În cazul lui Vasile-Vodă, pe poloni i-a interesat mai mult averea acestuia decât obligația, fie și morală, de a-l salva. Iată cum vedea lucrurile Hrușevski: „ei [polonii] erau interesați de imensul tezaur despre care se spunea că Lupu l-ar fi adus cu el în teritoriul polonez: mulți mercenari ar fi putut să fie angajați pe acei bani.” (p. 557) Revenind la acest subiect puțin mai târziu (p. 633), istoricul menționa că de fapt polonezii și cazacii, pretinzând că mențineau pacea în Ucraina, în realitate luptau pentru comorile voievodului fugar și căzut în dizgrație. Trădat de poloni, Vasile Lupu va găsi adăpost provizoriu la cazaci. Hrușevski nu intră în detalii pentru a explica acțiunile regelui, în schimb, bazându-se pe informația lui Miron Costin, se referă la motivele pierderii de către Vasile-Vodă a sprijinului în propria țară:

⁹² Despre „izbânda moldovenească” a cazacilor conduși de Timuș Hmelnițki și expediția lor comună cu Vasile Lupu împotriva lui Matei Basarab vorbesc și cronicile muntenești: *Istoria Țării Românești 1290–1690. Letopisețul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 109–112.

⁹³ *O istorie a regiunii transnistrene din cele mai vechi timpuri până în prezent*, coord. Demir Dragnev, Chișinău, 2007, p. 107–108.

⁹⁴ Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 189.

⁹⁵ Este cazul regelui maghiar Matia Corvin și a modului în care acesta l-a „sprijinit” pe Ștefan cel Mare împotriva otomanilor – Nicolae Iorga, *A History of Romania*, p. 92.

„Moldovenii nu-l sufereau pe Vasile și familia acestuia pentru că erau greci [*sic!*]” și pentru că „nepotul său invadea casele și viola fetele.” (p. 565)⁹⁶

Încercarea hatmanului Hmelnițki de a-și ajuta cuscrul și aliatul politic, ca și victoria lui Matei Basarab de la Finta din primăvara anului 1653 au făcut ca „problema moldovenească să devină un focar de nemulțumire” pentru căpeteniile zaporojene (p. 616). Conflictul lui Bogdan Hmelnițki cu ofițerii săi, inclusiv cu consilierul Ivan Vygovski, l-a forțat pe hatman să se decidă de ideea de a-i acorda lui Vasile Lupu ajutorul necesar. Mihail Hrușevski concluziona că dacă Hmelnițki-senior ar fi intervenit personal, atunci nu doar cetatea Sucevei, ci și întreaga situație din regiunea danubiană ar fi avut un alt curs (p. 651–652). Trebuie să admitem că este greu de respins ipoteza corifeului. Numele lui Bogdan Hmelnițki „sună” incomparabil mai puternic decât cel al lui Timuș. Probabil, el nu s-ar fi încumetat să-l atace pe Matei Basarab așa cum au făcut-o, fără succes, cei doi: Vasile Lupu și Timuș. Totuși, faptul că hatmanul nu a intervenit personal în Moldova se mai poate explica, cum ar rezulta din opinia lui Petronel Zahariuc, prin faptul că Hmelnițki nu a avut niciodată încredere în Vasile Lupu, pe care de obicei îl prezenta autorităților otomane drept „trădător”⁹⁷. Un lucru a rămas, însă, cert: „Dublul joc politic al lui Bogdan Hmelnițki, care vehicula între Poarta Otomană și Rusia [Moscovită], a creat o nouă tensiune în raporturile tătar-cazace”⁹⁸ și, pe de altă parte, a condus spre falimentul „politicii moldovenești” a acestuia. Cu toate acestea, politica hatmanului va schimba în curând atât harta politică a Europei de Est, cât și destinul politic al polonilor și al cazacilor zaporojeni.

Relatările despre raporturile româno-ucrainene au fost încheiate în acest volum cu un elogiu consacrat domniței Ruxandra, a cărei viață este considerată de istoriografia polonă ca fiind una „nefericită”⁹⁹. Cu această ocazie, Mihail Hrușevski a făcut apel la imaginea prin care cronicarul ucrainean Samoil Velichko a eternizat-o pe Ruxandra în cronica sa. Domnița este înfățișată ca fiind o „femeie curajoasă”, care nici în cele mai grele împrejurări nu și-a părăsit moșia de la Rașkov¹⁰⁰, primită în dar de la tatăl-socru (p. 663)¹⁰¹.

⁹⁶ Pentru o sinteză a cauzelor pierderii de către Vasile Lupu a scaunului domnesc v. Veniamin Ciobanu, *Români în politica est-central europeană*, p. 33.

⁹⁷ Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan Voievod*, p. 109.

⁹⁸ Veniamin Ciobanu, *Români în politica est-central europeană*, p. 33.

⁹⁹ Janusz Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki*, p. 194.

¹⁰⁰ Ulterior ea se va retrage totuși în Țara Moldovei. Domnița Ruxandra își va pierde viața în timpul campaniei lui Jan Sobieski în Moldova. Torturată pentru „comorile” tatălui său de către niște cazaci aflați în slujba regelui polon, ea va pieri decapitată în anul 1686 – Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p. 315; *Istoricheskie sviazi narodov SSSR i Rumynii v XV – nachale XVIII vv. Dokumenty i materialy v trekh tomakh*, vol. II 1633–1673, Moskva, 1965, p. 389; Constantin Gane, *Trecute vieți*, vol. I, p. 245. Mai nou despre viața Ruxandrei Lupu-Hmelnițki a se vedea Lilia Zabolotnaia, *Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, văzută prin prisma seculară a istoriei*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 2008, nr. 3 (75), p. 16–44.

¹⁰¹ Vlad Mischevca, Florin Marinescu, *Testamentul Ruxandrei Lupu (Hmelnițki) din 15 ianuarie 1667*, în vol. *In honorem Demir Dragnev, Civilizația medievală și modernă în Moldova. Studii*, Chișinău, 2006, p. 82–96.

ÎN LOC DE ÎNCHEIERE

Este vizibil faptul că istoria Ucrainei, așa cum a perceput-o și conceput-o la timpul său Mihail Hrușevski, are multe în comun cu trecutul neamului românesc. Lesne de înțeles, „cea mai productivă” perioadă a contactelor dintre strămoșii ucrainenilor și români a fost cea a cazacilor zaporojeni. Această epocă, socotită glorioasă în istoria Ucrainei, începe cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea și culminează cu mijlocul secolului al XVII-lea. Pentru noi, perioada respectivă are o proprie semnificație: epopeea Movileștilor, epoca lui Mihai Viteazul, voievozi martiri [Miron Barnovschi-Movilă] și tentative nereușite de a scăpa de dominația Porții Otomane [Ioan-Vodă cel Viteaz, Gaspar Grațiani]. Credem că nu greșim dacă afirmăm că *Istoria Ucrainei-Rusi* a rămas până astăzi cea mai documentată lucrare ieșită de sub condeiul unui istoric ucrainean care să cuprindă, să relateze și să evalueze în toată complexitatea lor relațiile dintre români și ucraineni¹⁰² din perioada medievală și modernă timpurie¹⁰³. Este regretabil faptul că acest studiu fundamental, ca de altfel și opera altor autori ucraineni în care s-ar putea în mod sigur descoperi detalii noi ce ar viza istoria Europei de Sud-Est, inclusiv pe cea a românilor nu sunt suficient accesibile publicului român. O traducere în limba română a *Istoriei* firește ar avea puterea să schimbe în mai bine situația. În același timp, ar fi de un mare folos reeditarea, cu adnotările necesare, într-o limbă de circulație internațională, a operelor magistrale ieșite de sub condeiul lui Xenopol, Iorga sau Giurescu¹⁰⁴.

Efortul lui Mihail Hrușevski depus la scrierea *Istoriei Ucrainei-Rusi*, care a pornit de la ideea aprofundării unui curs universitar, precum și străduința echipei editoriale de la CIUS (Institutul Canadian pentru Studii Ucrainene, Edmonton-Toronto) de a pune în circulație o nouă ediție a acestei lucrări sunt indiscutabil de apreciat. Prin *Istoria* sa, Mihail Hrușevski a adus un serviciu prodigios nu doar

¹⁰² O excepție ar fi studiul în limba ucraineană referitor la relațiile ucraino-moldo-române în opera lui Mihail Dragomanov realizat de Anatolii Kruglashov, *Problemy ukraino-rumunomoldovs'kogo istorichnogo ta politychnogo dialogu u spadshchini Mikhaila Dragomanova*, în vol. *Ukraina-Rumuniia-Moldova*, p. 142–155.

¹⁰³ În România, ca de altfel și în Ucraina și parțial în Republica Moldova, educația și cercetarea istorică s-au distanțat de teoria stalinistă privind tratarea și periodizarea istoriei universale. Despre originea, evoluția și implementarea termenilor de „istorie modernă timpurie” sau „premodernitate” în secolele XVI–XVIII v. B. Murgescu, *O alternativă la periodizarea tradițională: epoca modernă timpurie*, în „Studii și articole de istorie”, LXVI, 2001, p. 5–18; L. Popa, *Premodernitatea sau redescoperirea și reinventarea Europei*, *ibidem*, p. 19–26; E. Baidaus, *Evul Mediu și epoca modernă în știința și instruirea istorică din Republica Moldova (termeni, cronologie, metodologia predării)*, în „Analele ANTIM”, Chișinău, vol. 3, 2002, p. 55–60.

¹⁰⁴ Spre exemplu analiza articolului semnat de Boris Miletskii și Vasyl' Karpo (*Osnovni etapi*, p. 92–101), consacrat tematicii relațiilor româno-ucrainene din secolul al XVII-lea, indică clar că opera marilor istorici români lipsește din bibliografie, cu excepția celei a lui Ion Nistor.

istoriografiei ucrainene, ci și celei universale. Nu în zadar Nicolae Iorga scria în 1916 că Hrușevski era „un om de mare erudiție și de o putere de muncă puțin obișnuită”¹⁰⁵, iar Alexandru Boldur, cu un deceniu mai târziu, spunea că „el [Mihail Hrușevski] avea intenția de a face pentru națiunea ucraineană ceea ce a făcut N. Iorga pentru națiunea română, demonstrând unitatea tuturor ramurilor, în pofida separării lor politice”¹⁰⁶. Volumele VII, VIII și IX/1 recenzate în acest studiu, precum și întreaga serie a *Istoriei Ucrainei-Rusi* au îmbrăcat în această ediție în limba engleză un veșmânt academic ireproșabil. Prin apariția acesteia, colectivul de la CIUS, angajat în republicarea întregii monografii, a dat viață dorinței lui Mihail Hrușevski de a introduce în mediul științific internațional o altă viziune a istoriei Ucrainei, o perspectivă diferită de cea cunoscută și propagată timp de secole de istoriografia rusă prin care se legitima „dreptul istoric” exclusiv al Moscovei asupra Kievului și asupra Ucrainei în general¹⁰⁷.

La rândul său și cititorului român, interesat de istoria popoarelor vecine, i se oferă șansa să cunoască prin intermediul acestui studiu trecutul românesc, legăturile acestuia cu Ucraina, cu Polonia și cu alte puteri din regiune, implicate cu secole în urmă în procesul de emergență, de constituire și de afirmare politico-militară a cazacilor zaporojeni. Este greu să pretindem la un caracter exhaustiv al tentativei noastre de a prezenta viziunea lui Mihail Hrușevski asupra relațiilor româno-ucrainene din secolele XVI–XVII. În același timp, speranța noastră este că cele peste două mii de pagini lecturate, precum și sursele consultate ne-au permis, într-o măsură sau alta, să realizăm obiectivul propus. În urmă cu câțiva ani, istoricul rus Alexandr Lavrov sugera citirea cu multă atenție a volumului VII pe care el îl recenza. Printr-o simplă coincidență (oare?) Lavrov se referea la istoria românilor când se adresa către colegii săi de breaslă: „Pentru un istoric care are ca obiect de studiu istoria Rusiei din perioada modernă timpurie există motive pentru a explora acest volum al *Istoriei Ucrainei-Rusi* cu creionul în mână. Mai întâi merită atenție menționarea implicării cazacilor ucraineni în viața politică a Moldovei, unde aceștia au sprijinit periodic la tronul domnesc ba pe un pretendent, ba pe altul ...”¹⁰⁸

În cazul nostru, rămânem cu convingerea că nu doar volumul VII, ci lucrarea în întregime merită să fie cunoscută de cercetătorii români. După sugestia lui

¹⁰⁵ Nicolae Iorga, *Legăturile românilor*, p. 7.

¹⁰⁶ Alexandru V. Boldur, *Basarabia și relațiile româno-sovietice (Chestiunea Basarabiei și dreptul internațional)*, București, 2000, p. 130.

¹⁰⁷ „... după 350 de ani de cataclisme istorice – invazia tătaro-mongolă și ocupația de către Polonia –, [Ucraina] s-a reunit cu Rusia ... Oponenții statalității ruso-ucrainene nu au încetat să încerce să distrugă această unitate frățească ... Ucraina este astăzi ruptă artificial din corpul Rusiei ..., problema în cauză necesită a fi soluționată [deoarece] popoarele unite datorită destinului istoric nu pot exista separat.” – Nikolay Ul’yanov, *Ukrainskij separatism. Ideologicheskie istoki samostiinosti*, Moskva, 2004, p. 4.

¹⁰⁸ Alexandr Lavrov, recenzie la Mykhailo Hrushevsky, *History of Ukraine-Rus’*, vol. VII *The Cossack Age to 1625*, în „Ab imperio”, 2004, nr. 4, p. 684.

Alexandr Lavrov adresată istoricilor din Federația Rusă, nouă, celor cărora Mihail Hrușevski ne-a acordat o atenție deosebită în *Istoria Ucrainei-Rusi*, nu ne rămâne decât să profităm din plin și profesional de roadele acestui studiu. „Profitul academic” nu ne vizează însă doar pe noi. El îi vizează pe toți cei ai căror strămoși au fost implicați direct în trecutul istoric al ucrainenilor, iar astăzi urmăresc evoluția statului modern Ucraina după prăbușirea Uniunii Sovietice. Istoriografia ucraineană, precum de altfel și cea română, dar nu numai, este un *pilon* și o *condiție academică* fundamentală necesară supraviețuirii geopolitice și evoluției istorice a unei națiuni. Prin acest *magnum opus* Mihail Hrușevski și-a îndeplinit misiunea de savant, de om politic și de cetățean al unei Ucraine văzută independentă de el și de mulți alți protagoniști ai istoriografiei și politicii ucrainene de la începutul secolului trecut.

ROMANIAN-UKRAINIAN RELATIONS IN THE *HISTORY OF UKRAINE-RUS*'. HISTORIOGRAPHIC CONSIDERATIONS (II)

Abstract

The second part of this article deals with volumes VIII and IX/1 of Hrushevsky's *magnum opus*, the *History of Ukraine-Rus*'. In perusing Hrushevsky's work, the reader encounters considerable discussion of the Zaporozhian Cossacks' involvement in the politics of Moldavia during the late sixteenth and early seventeenth centuries. Among the most significant episodes researched and presented in this series is the great impact of Petru Movilă/Petro Mohyla (the scion of a Romanian princely dynasty who became the Orthodox metropolitan of Kyiv) on the religious life and culture of the Ukrainian lands under Polish rule.

In his study, Hrushevsky pays considerable attention to the direct involvement of Romanians from Wallachia and Moldavia, as well as the Transylvanian nobility, in the most important development of seventeenth-century Ukrainian history, the Zaporozhian Cossacks' uprising, led by Bohdan Khmelnytsky, against the Poles. The marriage in 1652 of Ruxandra/Roksanda, the youngest daughter of Vasile Lupu, to Tymish, Khmelnytsky's elder son, was a consequence of their fathers' foreign policy and of a particular geopolitical situation. The Zaporozhian hetman's "Moldavian policy" and the story of the young couple, whose brief romance was extinguished in the course of the uprising, are comprehensively narrated in Hrushevsky's work.

This article concludes that by elaborating the concept of Ukraine-Rus' in his *magnum opus* Hrushevsky accomplished his historical and civic mission as a distinguished Ukrainian scholar, university professor, and citizen. CIUS has done

well to undertake this ambitious translation project, and the outstanding effort of its editorial team has made a significant contribution to historical scholarship in general. Romanian historiography, notably the magisterial works of such prominent historians as Nicolae Iorga, A.D. Xenopol, and C.C. Giurescu, would benefit greatly from a similar undertaking.¹⁰⁹

¹⁰⁹ **Erată:** În prima parte a acestui articol, *Relațiile româno-ucrainene în istoria Ucrainei-Rusi. Considerente istoriografice (I)*, în „Revista istorică”, t. XXI, 2010, nr. 1–2, la p. 167, nota *, se va citi: „dr. habilitat Ion Eremia (Chișinău)”.